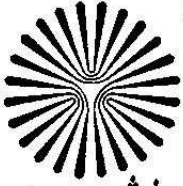

۲۲۱۶۳۲۳

دانشگاه پیام نور

درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات

www.ketab.ir

دکتر فرهنگ ارشاد

سرشناسه	: ارشاد، فرهنگ، ۱۳۲۰ -
عنوان و نام پدید آور	: درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات/ فرهنگ ارشاد؛ ویراستار علمی محمدجواد زاهدی‌مازندرانی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه پیام‌نور، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: یازده، ۲۳۲ ص.
فروست	: دانشگاه پیام نور؛ ۲۸۴۲. گروه علوم اجتماعی؛ آ/۸۴.
شابک	: 978 - 964 - 14 - 0893 - 2
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۲۲۷] - ۲۳۲.
موضوع	: ادبیات -- جنبه های اجتماعی -- آموزش برنامه‌ای
موضوع	: Literature and society -- Programmed instruction
موضوع	: ادبیات -- جنبه های اجتماعی -- راهنمای آموزشی (عالی)
موضوع	: Literature and society -- Study and teaching (Higher)
شناسه افزوده	: زاهدی مازندرانی، محمدجواد، ۱۳۳۲ - . ویراستار
شناسه افزوده	: دانشگاه پیام نور
شناسه افزوده	: Payam Noor University
رده بندی کنگره	: R۵۸۱
رده بندی دیویی	: ۸۰۱/۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۹۴۷۴۲۵

دانشگاه پیام نور

درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات

مولف: دکتر فرهنگ ارشاد

ویراستار علمی: دکتر محمدجواد زاهدی‌مازندرانی

تهیه و تولید: مرکز انتشارات دانشگاه پیام‌نور

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۱۴ - ۰۸۹۳ - ۲

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0893 - 2

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(تولید، کپی یا خلاصه‌برداری، نشر و ترجمه، چاپ، افست، توزیع گسترده، تهیه CD و... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پشت و روی جلد و... بدون اخذ مجوز کتبی از معاونت فناوری و پژوهش دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هم‌رسمدان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

آدرس فروشگاه مرکزی چاپ و انتشارات دانشگاه پیام‌نور: تهران، خیابان شهید رجایی،

نرسیده به تقاطع آزادگان، جنب ورزشگاه یادآورآرن. تلفن: ۵۵۵۰۲۱۰۴ - ۵۵۰۰۹۸۳۸

سایت فروش اینترنتی: <http://digibook.pnu.ac.ir>

چاپ: اول

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: (ریال) ۴۰۰,۰۰۰

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۵
---------------	---

فصل اول: مقدمه و کلیات

هدف کلی.....	۱
هدف‌های یادگیری.....	۱
مقدمه.....	۱
۱-۱ طرح کلی موضوع بحث.....	۲
۲-۱ هدف تألیف کتاب.....	۶
۳-۱ قلمرو موضوعی جامعه‌شناسی ادبیات.....	۷
۴-۱ جامعه‌شناسی ادبیات و جامعه‌شناسی ادبی.....	۸
۵-۱ اجتماعیات در ادبیات و جامعه‌شناسی ادبیات.....	۱۳
۶-۱ بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی ادبیات.....	۱۶
۷-۱ موضوع‌ها و زمینه‌های مطالعه در جامعه‌شناسی ادبیات.....	۲۰
خودآزمایی فصل اول.....	۲۳

فصل دوم: مروری بر پیشینه تحقیق

هدف کلی.....	۲۵
هدف‌های یادگیری.....	۲۵
مقدمه.....	۲۵
۱-۲ منابع عمومی و مرجع.....	۲۷
۲-۲ منابع مربوط به جامعه‌شناسی هنر.....	۳۰
۳-۲ منابع مرتبط با نظریه و نقد ادبی.....	۳۳
۴-۲ منابع مرتبط با جامعه‌شناسی ادبیات.....	۳۳
خودآزمایی فصل دوم.....	۴۳

فصل سوم: رابطه ادبیات و جامعه‌شناسی و رابطه جامعه‌شناسی ادبیات با دیگر شاخه‌های جامعه‌شناسی

هدف کلی.....	۴۵
هدف‌های یادگیری.....	۴۵
مقدمه.....	۴۵
۱-۳ ادبیات چیست؟.....	۴۶
۲-۳ رابطه جامعه‌شناسی ادبیات با سایر حوزه‌های جامعه‌شناسی.....	۵۳
خودآزمایی فصل سوم.....	۵۶

فصل چهارم: مبانی نظری در جامعه‌شناسی ادبیات

هدف کلی.....	۵۹
هدف‌های یادگیری.....	۵۹
مقدمه.....	۵۹
۱-۴ کلاسیسیسم.....	۶۰
۲-۴ روشنگری و رمانتیسم.....	۶۲
۳-۴ رمانتیسم نو یا دنباله رمانتیسم.....	۷۰
۴-۴ فرمالیسم یا شکل‌گرایی.....	۷۳
۵-۴ پدیدارشناسی.....	۷۵
۶-۴ نظریه دریافت.....	۸۱
۷-۴ نقد عملی و نقد جدید.....	۸۷
۸-۴ ساختارگرایی.....	۸۹
۹-۴ پسا-ساختارگرایی.....	۹۹
۱۰-۴ ژاک لاکان (۱۹۰۱ - ۱۹۸۱).....	۱۰۰
۲-۹-۴ دریدا، پسا-ساختارگرایی و واسازی.....	۱۰۳
۱۰-۴ ساختارگرایی تکوینی.....	۱۱۳
۱-۱۰-۴ بوردیو و ساختارگرایی تکوینی.....	۱۱۴
۲-۱۰-۴ گلدمن و ساختارگرایی تکوینی.....	۱۱۶
۳-۱۰-۴ مفاهیم اساسی ساختارگرایی تکوینی گلدمن.....	۱۲۱
۴-۱۰-۴ خلاصه‌ای از منطق گفت‌وگویی باختین.....	۱۲۲
خودآزمایی فصل چهارم.....	۱۲۶

فصل پنجم: روش‌شناسی پژوهش در جامعه‌شناسی ادبیات

هدف کلی.....	۱۲۹
هدف‌های یادگیری.....	۱۲۹
مقدمه.....	۱۲۹
۱-۵ بازاندیشی درباره برخی روش‌های مناسب‌تر در جامعه‌شناسی ادبیات.....	۱۳۱
۲-۵ تحلیل گفتمان.....	۱۳۲
۳-۵ تحلیل محتوا.....	۱۳۶
۴-۵ روش مطالعه در ساختارگرایی تکوینی.....	۱۳۷
خودآزمایی فصل پنجم.....	۱۴۲

فصل ششم: ویژگی‌های اجتماعی سبک‌های ادبی

۱۴۵	هدف کلی
۱۴۵	هدف‌های یادگیری
۱۴۵	مقدمه
۱۴۷	۱-۶ سبک ادبی چیست؟
۱۵۳	۲-۶ سبک در مفهوم کلی یا تاریخی و سبک شخصی
۱۵۷	۳-۶ مروری گذرا بر سبک‌های ادب فارسی
۱۷۲	خودآزمایی فصل ششم

فصل هفتم: انواع ادبی

۱۷۵	هدف کلی
۱۷۵	هدف‌های یادگیری
۱۷۵	مقدمه
۱۷۷	۱-۷ انواع معروف ادبی
۱۸۰	۱-۱-۷ حماسه
۱۸۵	۲-۱-۷ رمانس
۱۸۶	۳-۱-۷ رمان
۱۹۵	۲-۷ شعر در ایران
۲۰۱	خودآزمایی فصل هفتم

فصل هشتم: ادبیات عامیانه به مثابه شاخه‌ای برای ادبیات رسمی

۲۰۳	هدف کلی
۲۰۳	هدف‌های یادگیری
۲۰۳	مقدمه
۲۰۶	۱-۸ ادبیات عامیانه، به مثابه شبکه‌ای از روابط اجتماعی
۲۰۸	۲-۸ بعضی ویژگی‌های جامعه‌شناسیک ادبیات عامیانه
۲۱۱	۳-۸ انواع الگویی ادبیات عامیانه
۲۱۴	خودآزمایی فصل هشتم
۲۱۷	خلاصه و نتیجه‌گیری
۲۲۵	پاسخنامه خودآزمایی‌ها
۲۲۷	منابع و مأخذ

پیشگفتار

با وجود میراث قابل توجه ادبیات فارسی، به نظر می‌رسد در جامعه ما و از جمله در فضای دانشی و آموزشی رسمی و غیررسمی کشور، ادبیات جایگاه واقعی سزاوار خودش را ندارد. تجربه‌های شخصی و مطالعات عمومی جامعه‌شناسیک نشان می‌دهد که گویی یک نظام سلسله‌مراتبی (نانوشته) درباره رشته‌های مختلف علمی- دانشگاهی در جامعه ما وجود دارد که در این نظام، جایگاه ان‌شئی ادبیات با رشته‌هایی چون مهندسی و پزشکی قابل مقایسه نیست. شاهد این ادعا، قضیه سالانه کنکور سراسری یا آزمون ورودی به دانشگاه‌های کشور و چگونگی استقبال و گزینش و پذیرش دانشجویان آینده‌شان و نیز نظام ارزیابی و پذیرش دانشجویان است که به واقع تابع این نظام سلسله‌مراتبی است. توجه داشته باشیم که موارد استثنایی هم وجود دارد؛ مانند اینکه دانشجویی رشته تحصیلی پزشکی یا مهندسی را رها کند و به استقبال رشته ادبیات برود، یا جوانانی که به دلایل گوناگون از آغاز با تصمیم‌گیری سنجیده داوطلب ادامه تحصیل در رشته‌های ادبی هستند که این‌ها موارد انگشت‌شمارند و حتی ممکن است به آینده‌ای درخشان یا آنچه مطلوب خودشان است برسند. ولی این وجه غالب قضیه نیست.

نویسنده این سطور، خاطره‌ای از دوران دانش‌آموزی در دبیرستان از زنده‌یاد استاد محسن هشتروندی (استاد ریاضیات و فلسفه که شاعر و ادیب هم بود) به یاد دارد که آن استاد فرهیخته در یک سخنرانی برای ما دانش‌آموزان رشته ریاضی بیان کردند: پیام نام‌برده این بود که اگر یک معلم ریاضیات نتواند مسئله‌ای ریاضی را خوب به دانش‌آموز بفهماند، یقین ادبیاتش ضعیف است؛ و معلم ادبیاتی که نتواند یک شعر را مستدل و روشن برای مخاطبان خود توضیح دهد، در بیان و منطق ریاضی ضعیف دارد. خلاصه، نکته موردنظر در اینجا این است که تأثیر ادبیات در پرورش اندیشه، در هر حوزه فکری و برای هر

تخصصی و در هر کاری غیرقابل انکار است؛ و لابد یکی از هدف‌های نهفته در درس «جامعه‌شناسی ادبیات» این است که بتوانیم به این حوزه فکری، با نگاهی علمی‌تر و روشمندتر بنگریم تا این تأثیرگذاری (و تأثیرپذیری) واقع‌بینانه‌تر شود. در ضمن می‌دانیم که در میراث فرهنگی ادبیاتی ما آن‌قدر آثار سترگ و ستودنی در معیارهای جهانی وجود دارد که مطالعه آن‌ها برای توسعه اندیشه و درک هستی‌طبیعی و اجتماعی، اجتناب‌ناپذیر است. از این‌رو، کوشش‌هایی از قبیل تهیه کتاب حاضر امری موجه و ضروری می‌نماید. بر پایه این نکته، برای این پژوهشگر که خود سال‌هاست دانشجوی حوزه گسترده جامعه‌شناسی است تأثیر ادبیات در فهم و تفسیر اندیشه اجتماعی امری روشن است. نویسنده این سطور، پس از سال‌ها تدریس در جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی ادبیات، باور دارد بیش از اینکه در این سال‌ها چیزی به دانشجویان یاد داده باشد، چیزهای زیادی را از آن‌ها آموخته است. هرچند نظام آموزشی ما آن‌قدر پویا نیست که زمینه پرسش‌انگیزی را برای دانشجویان فراهم کند و او را به پرسندگی برانگیزاند. ولی بالاخره از نگاه‌ها و دیگر واکنش‌های غیرکلامی می‌توان بررسی پرسش‌های ناگفته آن‌ها را فهم کرد. شاید اگر ما برنامه آموزشی هوشمندانه‌تری داشته باشیم و در سال‌های آغازین تحصیل، نوجوانان را وادار به مطالعه متون ادبی (ایرانی و غیر ایرانی) می‌کردیم، آن‌ها را با دنیایی وسیع‌تر و متفاوت با خودمان آشنا می‌ساختیم؛ و شاید مطالعه جامعه‌شناسی، مهارت بتواند کاری برای جبران کوتاهی‌های گذشته باشد. این امر نیز انگیزه نویسنده را در تدوین اثری به‌منزله مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی ادبیات و ضرورت آن بیشتر تقویت می‌کند.

لازم می‌دانم اشاره کنم که سال‌ها قبل (در دهه ۱۳۶۰) درسی با عنوان جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی در برنامه دوره کارشناسی جامعه‌شناسی (پژوهشگری اجتماعی) گنجانده شد که در این عنوان و شرح و سرفصل مصوبی که برای این درس نوشته شد ایراد و اشکال اساسی وجود داشت. نخستین مشکل، عنوان این درس بود که هم برای مدرس و هم برای دانشجوی ژرف‌اندیش ایجاد ابهام می‌نمود. برای یک مدرس اندیشمند، عنوان جامعه‌شناسی ادبیات فارسی، در حد یک پروژه پژوهشی ویژه و البته مهم تلقی می‌شود ولی آن‌قدر دایره آن تنگ و یا خاص است که حتی نمی‌تواند به‌صورت فصلی از یک رشته علمی - آکادمیک، با عنوان اجتماعیات در ادبیات و یا جامعه‌شناسی ادبیات هم به‌شمار آید؛ و نیز ممکن است برای دانشجوی تازه‌وارد و اما کنجکاو، این شبهه را ایجاد کند که آیا مطالعه جامعه‌شناختی در ادبیات «فارسی» شگردهای ویژه‌ای

می‌خواهد که با مطالعه در ادبیات انگلیسی یا عربی (برای مثال) متفاوت است! و اما هویت این درس با سرفصل‌هایی که برای آن تعیین شده بیشتر مبهم و مخدوش بود؛ زیرا کوشش شده سرفصل‌هایی مناسب با آن عنوان تحریفی نوشته شود؛ و شوربختانه‌تر اینکه کتاب‌هایی متناسب با این سرفصل‌های غیرقابل دفاع، تألیف گردید. انگیزه نویسنده در تدوین و تقدیم این کتاب همین بود که با آن سرفصل‌ها، دانشجوی چیزی از جامعه‌شناسی ادبیات و حتی اجتماعیات در ادبیات که استاد دکتر صدیقی مبدع آن است و شاید هم سرفصل‌های مذکور با تقلیدی از ایشان تهیه شده است را فراموشی گیرد. ناگفته نماند که این نویسنده، کتاب قبلی خود (کنده‌کاری در جامعه‌شناسی ادبیات) را نیز با همین هدف تدوین کرد ولی پس از پایان کار و انتشار اثر، از سوی بعضی دوستان سخن‌سنج مورد انتقاد قرار گرفتم که با ورود به بحث‌های گسترده‌تر و گاه حوزه‌های تخصصی دیگر (مثل جامعه‌شناسی معرفت)، از این هدف اولیه خود دور ماندم (و انتقادشان درست بود). هرچند در آن کتاب، فصولی در باب جایگاه ادبیات در ساختار اندیشگانی و نظامی نظام یافته بشری و همچنین مباحثی در باب زیبایی‌شناسی و جامعه‌شناسی هنر گنجانده شد که نویسنده، بی‌تردید مدافع آنهاست. از این‌رو انگیزه تدوین اثری بدین منظور که بیشتر به کار مدرس آید در فاصله کوتاهی پس از انتشار کنده‌کاری در جامعه‌شناسی ادبیات، ذهن مرا دوباره با قوتی بیشتر به خود مشغول داشت و در پی تدوین این اثر بودم که از سوی گروه محترم آموزشی جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور به‌طور غیر رسمی پیشنهاد تدوین درس‌نامه‌ای در زمینه جامعه‌شناسی ادبیات به من داده شد.

بنابراین، روش بنیادی در تألیف اثر حاضر این است که به‌جای تخصیص فصل‌های مستقل به مطالعه آثار و افکار چند شاعر و ادیب پارسی‌گوی (آن‌چنان‌که در سرفصل‌های مصوب برای تدریس جامعه‌شناسی ادبیات فارسی آمده)، لازم‌تر آن است که اصول و مبانی درس «جامعه‌شناسی ادبیات» در حد لازم و کافی باز شود و هر جا که ضرورتی احساس می‌شود یا یاری‌دهنده است، از مصادیق ادبیات فارسی برای روشن‌تر شدن بحث استفاده شود.

اشاره می‌شود که منظور این نویسنده ارائه مبحثی در حوزه مطالعات فرهنگی نیست زیرا در این اثر، با نگرش جامعه‌شناسیک و بر پایه اصول و مبادی جامعه‌شناسی (به‌مثابه زمینه اصلی و بنیادی) به ادبیات و فرهنگ نگریسته می‌شود. در این نگاه درواقع،

جامعه‌شناسی ادبیات، شاخه‌ای از جامعه‌شناسی عمومی به شمار آمده و کسی که کوشش علمی و تخصصی خود را در این زمینه متمرکز می‌کند یک جامعه‌شناس است که اولاً، ادبیات را یک واقعیت مهم اجتماعی دانسته و ثانیاً می‌کوشد تا برای تحلیل و تفسیر ژرف‌تر پیچیدگی‌های اجتماعی و تحلیل جامعه‌شناسیک از ادبیات بهره بگیرد.

از همسر ارجمندم، خانم آذر مینا که همچون کارهای قبلی، مرا یاری و همراهی نموده‌اند سپاسگزارم. از همکاران ارجمند، به‌ویژه استاد دکتر محمدجواد زاهدی مازندرانی که در ویرایش و اصلاح این اثر به نویسنده کمک نموده و با او همفکری کرده‌اند تشکر می‌کنم. از سرکار خانم دکتر صداقت‌زادگان که در تدوین ساختار این کتاب و آماده کردن آن به‌عنوان کتابی درسی با من همکاری داشته‌اند صمیمانه قدردانی می‌نمایم. همچنین از سرکار خانم معصومه محمدی، کارشناس محترم دفتر تدوین و انتشارات دانشگاه پیام نور که در ساختاریندی، استخراج هدف‌های کلی و هدف‌های یادگیری و کدگذاری عنوان‌های اصلی و فرعی کتاب مرا یاری کرده‌اند بسیار ممنونم.

اشاره می‌نماید که در پایان هر فصل، تعدادی پرسش تنظیم و ارائه‌شده که این کار صرفاً به خاطر پیروی از روش و قالب‌های متداول تدوین کتب درسی در دانشگاه پیام نور بود. درحالی‌که نویسنده این اثر با این رویه، آن‌هم در بحث ژرف‌نگر و کیفی در جامعه‌شناسی و به‌ویژه در جامعه‌شناسی ادبیات و آن‌هم پرسش‌های تستی و چهارگزینه‌ای توافق چندانی ندارد. هم‌اکنون پیشنهاد می‌شود که استادان محترم مدرس این درس، مجبور نباشند که عیناً همین پرسش‌ها را برای ارزیابی کار دانشجویی رونویسی کنند. همچنین گاهی یکی دو پرسش باز و تحلیلی، دانشجوی این درس را بیشتر علاقه‌مند به آن می‌کند.

فرهنگ ارشاد